

УДК 811.161.2(038)

Р. М. ГУРЕВИЧ

ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ В СУЧАСНІ ШКОЛІ: ЯКИМ ЙОМУ БУТИ?

Розкриті можливості трудового навчання для розвитку особистості, збереження здоров'я тих, хто навчається. Обґрунтована необхідність відмови від профорієнтаційної ролі навчального предмета на користь загальноосвітньої. Наведена нова орієнтовна класифікація предмета «Технологія» за ступенями загальної освіти.

Ключові слова: *трудова навчання, розвиток особистості, художньо-конструкторська діяльність, прикладні технології, основи дизайну, профорієнтація.*

Р. М. ГУРЕВИЧ

ТРУДОВОЕ ОБУЧЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ: КАК ЕМУ БЫТЬ?

Раскрыты возможности трудового обучения для развития личности, сохранения здоровья учащихся. Обоснована необходимость отказа от профориентационной роли учебного предмета и замена ее общеобразовательной. Наведена новая ориентировочная классификация предмета «Технология» по ступеням общего образования.

Ключевые слова: *трудова обучение, развитие личности, художественно-конструкторская деятельность, прикладные технологии, основы дизайна, профориентация.*

R. M. GUREVYCH

LABOUR EDUCATION IN MODERN SCHOOL: HOW IS IT GOING TO BE?

The opportunities of labour education for personal development have been disclosed, preservation of the health students who studi has been introduced. The necessity of rejection from vocational-oriented role of the subject in favor of secondary one. The new tentative classification of the subject «Technology» in accordance to the secondary education levels.

Keywords: *Labour education, personal development, art-design activity, applied technologies, design basics, vocational guidance.*

Аналіз результатів вступних кампаній у вузи України за останні кілька років дає підставу стверджувати про падіння інтересу абітурієнтів до спеціальності «Трудова навчання» (напрямок підготовки «Технологічна освіта»). Враховуючи результати цього року, можна говорити, що деякі ВНЗ не виконали державне замовлення з цієї спеціальності. Безумовно, ця тенденція буде поглиблюватися найближчими роками. З чим це пов'язане? Наші дослідження, в тому числі аналіз шкільних навчальних планів, бесіди з керівниками шкіл, педагогами, батьками школярів, спостереження під час вступної кампанії показали, що навряд чи нині ми знайдемо багато педагогів або батьків школярів, які були б серйозно стурбовані проблемами засвоєння учнями такого навчального предмета, як «Технологія». У масовій свідомості він майже остаточно закріпив за собою позицію «другорядного», «неголовного» і навіть, можливо, не дуже потрібного сучасним дітям.

Дивуватися таким становищем не доводиться. У радянській школі цей предмет упродовж тривалого часу будувався на ідеях початкової професійної освіти та професійної орієнтації та був орієнтований на підготовку промислових робітників – кадрів для обслуговування верстатів

і машин на виробництві. Бував він переважно не на дидактичній основі, як інші шкільні курси, а майже винятково на специфічній соціально-ідеологічній платформі. Міцність його позиції була зумовлена, з одного боку, ідеологією «диктатури пролетаріату», що проголошувала фізичну працю робітника найвищою цінністю, а з іншого – реальною затребуваністю в нашому невибагливому побуті простих виробів і тих практичних навичок, які вироблялися на уроках праці в школі.

З оновленням суспільної ідеології й економічної ситуації в Україні ставлення до такого «трудового навчання» не могло не змінитися. Наприкінці 90-х років минулого століття в Росії та Білорусі, наприклад, з'явилася нова назва курсу – «Технологія», проте концепція його викладання залишилася колишньою. Тому за минулі півтора десятиліття цей навчальний предмет остаточно втратив свої позиції в загальноосвітній школі.

Причини ситуації, що склалася, зрозумілі і прозорі, проте подальша доля цього навчального предмета в людей, які причетні до трудового навчання, викликає найсерйозніші побоювання. Оскільки наукова концепція залишається розпливчатою, в деяких установах освіти висловлюються прямі сумніви в доцільності курсу «Технологія» і звучать пропозиції вилучити його з навчальних планів школи. Це безумовно помилкове рішення може дорого коштувати вітчизняній освіті.

Парадокс ситуації полягає в наступному: тоді як з нашої школи, яка ще недавно називалася «Трудовою політехнічною» практичну працю всіляко виганяють, у всій сучасній прогресивній світовій практиці подібні предмети займають все більш міцні позиції. І немає ніяких ознак того, що готується їх перегляд. Як це можна пояснити?

Сенс трудового навчання суттєво змінюється, якщо враховувати не ідеологічні, а фундаментальні, психолого-дидактичні підстави. З другорядного цей предмет нині перетворюється на незамінний. Це єдиний навчальний предмет у середній школі, цілком заснований на перетворюючій наочно-практичній діяльності учнів.

Звернемо увагу на різні потенційні ролі предмета «Технологія», які поки що з різних причин залишаються нереалізованими і незатребуваними. Передусім відзначимо можливість цього курсу в оптимізації навчального процесу. Психологічний механізм наочно-практичної діяльності повною мірою відповідає особливостям пізнання загалом, яке є у школярів на стадії формування.

Відомо, що провідною ланка пізнання – це операційна частина. На стадії формування вона має бути обов'язково представлена в матеріальній формі (виконуватися руками). Без такої орієнтовної основи неможлива подальша розумова дія. Якщо ця закономірність ігноруватиметься в навчанні, типові труднощі в навчально-пізнавальній діяльності зберігатимуться аж до студентського віку. Наприклад, останніми роками помітно зростає кількість учнів (не тільки молодшого, а й старшого віку), які не вміють включитися в роботу за мовною інструкцією (що в навчальній діяльності потрібно постійно). У них відсутні необхідні для цього пізнавальні засоби. Це якраз ті покоління, які пройшли і продовжують проходити в школі через систему навчання, засновану переважно на вербальних знаннях; це учні шкіл, де уроки практичної праці часто ігноруються.

Особливо суттєве значення трудового навчання для повноцінного формуванні пізнавальної діяльності в початковій школі, де воно створює міцну основу для успішного засвоєння всіх навчальних дисциплін на подальші роки. Не вирішені в цей період проблеми виявляються в майбутньому. Наприклад, учителі відзначають, що понад 50 % учнів 5–7 класів (за нашими спостереженнями) і старших, демонстрував низький рівень володіння основними логічними операціями (порівняння, класифікація, узагальнення й ін.). Дійсно, жодна з них не може формуватися за відсутності необхідної бази – сенсорного досвіду. Порівнювати, класифікувати, узагальнювати тощо можна, лише оволодівши вмінням бачити і визначати властивості й ознаки предметів або явищ. Механізм його формування проходить певні закономірні етапи, першим з яких мають бути матеріальні дії. Міцно засвоївши їх, учень може переходити до операцій з моделями і лише після цього – з їх описами. Зрозуміло, цей механізм враховується в процесі організації навчання: оволодіння будь-якими абстрактними діями припускає на першому етапі дії з предметами – моделями (наприклад, під час навчання дітей рахувати або розв'язувати задачі на уроках математики обов'язково використовується

відповідний реквізит). Проте в процесі постійного збільшення темпів навчання можливість для засвоєння подібних навчальних операцій неухильно знижується.

Тим часом, рекомендації психологів однозначно прогнозують, що дії з матеріальними об'єктами учень обов'язково має здійснювати сам, своїми руками і протягом достатнього часу. Абсолютно очевидно, що для цього мають бути створені відповідні умови. Уроки трудового навчання, як ніякі інші, можуть їх забезпечити. На таких заняттях можна пропонувати учням інтелектуальні завдання навіть більш високого рівня, ніж на будь-яких інших: тут завжди є можливість для трансформації абстрактних зв'язків і залежностей в наочну, зрозумілу для дитини форму і, як наслідок, – для глибшого розуміння цих зв'язків і залежностей. У дослідженнях багатьох авторитетних вчених (Л. А. Венгер, П. Я. Гальперін, С. Л. Кабільницька, В. М. Мадзігон, А. К. Маркова, В. К. Сидоренко, Н. Ф. Талізін, Г. В. Терещук, Н. Г. Салміна і ін.), показано, що необхідність ручних операцій залежить від складності завдання, яке вирішується учнем: чим вищий ступінь трудності, тим більшою є потреба перевести її з внутрішнього, споглядального змісту в зовнішній, матеріальний.

Стосовно таких етапів формування навчальної діяльності, як оволодіння діями з моделями, а надалі з їх описами, то всі вони також повноцінно представлені на уроках трудового навчання. Етап зовнішньоречової дії, необхідний для переходу до абстракцій та узагальнень, на заняттях можна організувати буквально для кожного учня. Ідеальні умови для цього є, наприклад, у процесі обов'язкового аналізу конструкції виробів, прогнозування і планування майбутніх дій для одержання строго певних практичних результатів і, нарешті, під час виконання роботи парами або невеликими групами. Все це на інших уроках може використовуватися лише в одиничних випадках.

Принципова умова, що забезпечує використання потенціалу уроків трудового навчання для інтелектуального розвитку дітей, така: в основі їхньої праці мають бути пошуково-аналітична діяльність, вирішення прикладних завдань, а не виготовлення виробу. Проте ця установка поки що дотримується не завжди. Отже, питання має стояти про модернізацію навчальних програм і навчально-методичних матеріалів, за якими працюють вчителі й учні, але в жодному випадку не про ліквідацію навчального предмета «Технологія».

Уроки трудового навчання мають виняткове значення і у формуванні в школярів соціально значущих умінь і творчих якостей особистості. Річ у тім, що тільки тут учні набувають реального досвіду практичної перетворюючої діяльності, вчать майстерності в тих або інших видах рукоділля. Вміла людина в наших умовах, мабуть, потребує спеціального «культивування». Значна кількість соціальних проблем молодих людей пов'язана, зокрема, з тим, що багато з них просто нічого не вміють робити. Відповідно, ці люди, не находячи собі застосування, «випадають» із соціуму, що часто призводить їх до девіантного способу життя. Навпаки, людина, яка вміє щось зробити своїми руками, як правило, не схильна до неробства, прагне влаштувати свій побут творчо і оригінально, здібна до яскравого самовираження. Звідси – «гонорова гідність», що завжди була властива майстрам; звідси – гармонія з самим собою і навколишнім світом. Майстерність розвиває смак до творчості, звичку до продуктивних видів діяльності.

Для багатьох наших учнів лише загальноосвітня школа може стати реальним помічником у справі залучення до корисної і цікавої справи. Звичайно, є й всілякі творчі гуртки, клуби за інтересами, проте далеко не для всіх дітей вони нині доступні. Причини цього різні: від зайнятості батьків і недостатньо уважного ставлення до повноцінного розвитку своїх дітей до значної вартості занять в них. Людина ж, як відомо, не може сформувати інтерес до того, про існування чого вона не підозрює. Якщо школа створить необхідну базу, то в учня може виникнути інтерес і, відповідно, бажання знайти той або інший гурток і т. д.

Про соціальне значення наочно-практичної діяльності в системі загальної освіти можна говорити і в іншому контексті. Всім відомо, що до обговорення проблем вітчизняної школи нині все більше залучаються не тільки психологи, а й лікарі. На загальне погіршення стану здоров'я молодого покоління вже не можна не звертати уваги. Масштабні медико-психологічні дослідження останніх років виявили як один із найагресивніших чинників такого становища переважання вербальних методів у навчанні. Про це, зокрема, говорять у своїх працях науковці О. М. Коберник, Є. В. Кулик, В. М. Мадзігон, В. К. Сидоренко, Г. В. Терещук та інші. Дійсно,

тотальний вербалізм у викладанні навчальних предметів став загрозливим фактом нашої освіти, і уроки, засновані на творчій перетворюючій діяльності, могли б скласти йому реальну протипагу.

За період існування навчального предмета в його новому вигляді (під назвою «Технологія») виразно позначилися конкретні дидактичні питання, що, як і раніше, вимагають свого розв'язання: про доцільність цієї назви, про зміст і методи, що відповідають сучасним соціально-педагогічним реаліям, про наступність курсу на окремих освітніх ступенях й ін.

Очевидно, що так і не вдалося зняти проблему, яка виникла з появою перших пропозицій щодо надання предметів назви «Технологія»: технологія – чого? Всі спроби додати цьому поняттю розширювальне тлумачення і всі твердження про наявність «базових», «узагальнених» технологій і т. п. по суті, так і залишилися непідтвердженими.

Необхідність відмови від профорієнтаційної ролі навчального предмета «Технологія» на користь загальноосвітньої примушує відійти від навчання винятково технологіям ручних робіт і привести предмет у відповідність до тих нових соціально-педагогічних ролей, які від нього нині потрібні. В цьому сенсі наступність різних ступенів у розвитку цього навчального курсу, через його специфіку, має інший вигляд порівняно з іншими предметами. Важлива не стільки лінійна наступність знань і вмінь, скільки вирішення на кожному етапі специфічних та актуальних (для цього віку) психолого-дидактичних завдань.

У початковій школі уроки трудового навчання мають особливу цінність як засіб, що підсилює розвивальний потенціал навчально-пізнавальної діяльності загалом. На цьому освітньому ступені до досягнення мети приведуть уроки, які на практичній основі об'єднують інтелектуальну та емоційно-оцінну складові процесу пізнання. З урахуванням цього припущення була розроблена програма початкового курсу технології «Художньо-конструкторська діяльність».

У підлітковому віці, коли відбувається активне становлення особистості, формування життєвих установок, суттєвої значущості набуває соціальний аспект. Для школярів особливо актуальним є оволодіння конкретними вміннями, а також пошук власного іміджу. На цьому ступені (з 5 по 9 класи) в загальноосвітній школі був би доцільним курс «Прикладні технології та основи дизайну», який разом з поглибленням загальної освіти допоможе задовольнити багато запитів й інтереси підлітків.

Щодо наступного освітнього ступеня – 10–11 класів, то тут мало би сенс зберегти предмет «Технологія» як основу допрофесійної освіти. При цьому необхідно враховувати регіональне соціально-економічне замовлення. Умови життя в різних регіонах України істотно різняться. Школярі, відповідно до місцевих умов і потреб, могли б ґрунтовніше оволодівати затребуваними видами практичної діяльності за власним вибором.

Наступне питання, що вимагає вирішення в межах поставленої проблеми, – це зміст курсу «Технологія». Як відомо, вже тривалий час він піддається різкій критиці за те, що робота учнів при його засвоєнні зводиться до рукоділля. Більшість відомих нині спроб підвищити «теоретичний» рівень уроків технології, на жаль, не можуть вважатися задовільними. Пропонована школярам «теорія» в багатьох випадках складається з суто спеціальної – ремісничо-технологічної – інформації, яка крім того, найчастіше має лише довідковий характер. Значна кількість спеціальної термінології і спеціальних відомостей (про сировину, матеріали, інструменти, технології окремих виробництв тощо) у школі не вимагає роздумів, а призначена тільки для ознайомлення і запам'ятовування. Низьким є відсоток завдань проблемного, пошукового характеру. Все це значно ослабляє і без того хиткі позиції шкільного курсу «Технологія».

Методи організації роботи учнів також не завжди відповідають завданням сучасної школи. Переважає робота за технологічною картою, тоді як нині необхідні творча пошукова діяльність, роздуми й евристичні обговорення. Систематичне виконання інструкцій, характерне для установ професійної підготовки, в системі загальної освіти може виявитися гальмом в розвитку учнів.

Тим часом уроки трудового навчання здатні зайняти провідне місце у формуванні в школярів конструктивності і гнучкості мислення, винахідливості та творчості. Замовлення на такий напрям роботи з боку суспільства є очевидними, що підтверджується, зокрема, і

спробами впровадження в освітню галузь «Технологія» проектної діяльності учнів. Доводиться, однак констатувати, що далеко не в усьому ці очікування виправдалися. Проектна діяльність спочатку не одержала надійної психолого-дидактичної основи і значною мірою була формалізована. В результаті шкільні «проекти» часто перетворюються на громіздкі заходи, дидактичний сенс яких породжує чимало питань. Необхідна подальша науково-методична робота в цьому напрямку з метою більш органічного використання навчальних проектів безпосередньо в системі загальної освіти.

Назріла, на нашу думку, необхідність перегляду місця курсу «Технологія» в навчальному планові загальноосвітньої школи. З урахуванням освітнього, виховного і здоров'язберігаючого потенціалу перетворюючої наочно-практичної діяльності, що відповідає сучасним соціально-педагогічним потребам, треба приділити підвищену увагу розробці дидактично доцільних шляхів її впровадження в систему загальної освіти. В цьому процесі потрібна подальша модернізація навчального предмета «Технологія».

Зміст курсу має набути загальноосвітнього і культурологічного характеру за умови мінімуму спеціальних знань і вмінь. Методологічною основою курсу мають стати ідеї розвивального навчання. Це означає значне обмеження вербального підходу, з одного боку, і нерозривний зв'язок практичної діяльності учнів з вирішенням інтелектуальних (конструкторських) і декоративно-художніх завдань – з іншого. На кожному освітньому ступені засобами предмета треба вирішувати специфічні й актуальні для того або іншого віку психолого-дидактичні завдання. Назва предмета, вважаємо, має бути змінена. Для кожного освітнього ступеня доцільно використовувати ту назву, що відповідає її специфічним завданням:

- в початковій школі – «Художньо-конструкторська діяльність»;
- в основній – «Прикладні технології і основи дизайну» (або «Технології прикладних видів діяльності й основи дизайну»);
- в старшій – назва предмета визначається відповідно до технологій конкретних видів діяльності (за вибором з певного списку).

Найважливішими завданнями цього навчального курсу на всіх ступенях є створення умов для зростання і розвитку інтелекту, психіки, особистісних якостей школярів.

ЛІТЕРАТУРА

7. Державні стандарти базової і повної середньої освіти / Освітня галузь «Технологія» // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 1. – С. 1–6.
8. Коберник О. Проектно-технологічна система трудового навчання / О. Коберник // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 2. – С. 36–41.
9. Кондратюк Г. Вимоги до складання навчальних програм освітньої галузі «Технологія» для загальноосвітніх закладів / Г. Кондратюк, Л. Денисенко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2003. – № 4. – С. 19–21.
10. Сидоренко В. Перспективи галузі «Технологія» в загальноосвітніх навчальних закладах України / В. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2003. – № 4. – С. 4–7.
11. Хотунцев Ю. Технологічна освіта школярів у Російській Федерації / Ю. Хотунцев // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2009. – № 4. – С. 3–6.